

Nemcsak a nagybányai kolónián, de minden szabadiskolában megsokasodik a századfordulóra a női hallgatók száma. Úgy tűnik, a messze múlté már a biedermeier szalonokban hímezgető nők illedelmes zsánerjelenete; a merészebbek, bátrabbak vállalják a művészpálya nyilvánosságát is. Mennyi közöttük az igazán tehetséges, s mennyi a csupán kedvtelésből festegető nő, az csak később derül ki. Jelenlétük *lázas*; a társadalom elavult normáinak tagadása.

Csoma Ilona példája mindenképp tanulságos. Pályaképét szinte a feledésből kell felvilágitani. Megéri azonban a fáradságot, mert az ő hozzájárulásával is teljesebbé válik művészetünk érdekes, izgalmas fejezetének föltárása, az erdélyi népművészet ihlető hatásának, *Kalotaszeg felfedezésének* történeti képe. Legszínesebb néprajzi vidékünket szülőföldjeként ismerő Csoma Ilona hatékony részt vállalt Kalotaszeg értékeinek tudatosításában és motívumkincsének fölmutatásában. Érdekessé teszi számunkra pályáját az is, hogy Erdélyben egyedülálló kísérletre vállalkozott. *Női festőiskolát* alapított és vezetett, Mészöly Géza és Deák-Ébner Lajos tanításának példájára.

* * *

Csoma Zsigmond kántortanító a múlt század derekán költözött Kalotaszentkirályra. Születési helye Székelykeresztúr volt, de távolabbi ágon Háromszékről húzódtak le ide. Családjukban mindvégig élt a hagyomány, hogy a nagynevű előd, Kőrösi Csoma Sándor leszármazottai közé tartoztak. Csoma Zsigmondot pályája, sorsa, mint ez oly gyakori a múlt néptanítóinál, immár a választott faluhoz kötötte. Tanított, gazdálkodott, népes családjának teremtett létalapot a szülőföldjétől messze eső tájon.

Feleséget már itt választott magának; a közeli Csucsáról nősült. Mint a Kalotaszentkirály-Zentelkei Református Társegyház anyakönyvének bejegyzésében olvasható, Csoma Zsigmond „református rektor” 1866. február 13-án vette nőül Gámpé Annát.¹ Kalotaszegnek ezen a vidékén soha sem pusztított az egyke. Így hát az sem volt szokatlan, hogy a kántortanítói lakásban, a Csoma-portán nyolc gyermek nevelkedett, öt fiú és három lány nőtt fel. Közülük Ilona választotta a *művészpályát*.

Amikor a székely néptanító Kalotaszentkirályra költözött, a falu még alig-alig heverte ki a forradalmi idők rettenetes dülését. Gótikus temploma romokban hevert, elüszkösödött házeit akkor kezdték újraépíteni. A végzetes veszedelmet Vasvári Pál szerencsétlen vállalkozása hozta rájuk. A Fíntinélén gyülekezett havasi románok ellen 1849 nyarán indított büntető expedíció nemcsak a kezdeményezők vesztét okozta, hanem a havasalji falvak egy részének pusztulását is. Ártatlan emberek szenvedték meg a két nemzet közötti béketárgyalások idején indított támadás következményeit.

Az elpusztult vidék újbóli fölemelkedését, mint annyiszor a történelem során, *a szellem szerény munkásai is* segítették. Kalotaszentkirályon már 1653-ban működött iskolamester. Tanítók, oktatók több nemzedékét követte a polgári fejlődés korában Csoma Zsigmond.

Kalotaszeg legősibb területének, a Felszegnek volt *virtuális központja* ez a település. Sokkal inkább, mint a később felemelkedő, urbanizálódó Bánffyhungyad. Területét a tiszta

vízű Kalota patak osztotta fel a szentkirályi és zentelki részre. S jóllehet a két falu területe régen összeforrott, a szellemi határvonalak mindvégig – máig hatóan – meghúzhatók. A szentkirályiak ma is kevélyebben, rátartibbak, a zentelkiek csendesebbek. Az egykori kisbirtokos, nemes falu ezt a magatartásformát őrizte meg a jobbágytelepüléssel szemben. A dombon emelt kalotaszentkirályi templom alatt épült meg az iskola, míg lennebb a Kiszely-udvarház és kert húzódott. Irodalomtörténeti nevezetességű ez a hely; Ady Endre kalotaszegi látogatásainak emlékét őrzi. A nemes Kiszely család rokona volt a költőnek. Eljegyzését Csinszskával Ady a Kiszely kisasszonyok házában tartotta.

A helyszín a falu újjáépülése után nem sokat változott. Rekonstruálható az a környezet, ahol a festőnő, Csoma Ilona nevelkedett.

A Bánffyhunyadiól mintegy négy kilométerre eső falu a kalotaszegi települések jellegzetes építészetét és népművészetét őrzi. Pávafarok díszítésű, faragott homlokzatú házaiból nem egy maradt meg érintetlenül máig. A Kalota patakából kivezetett Malomárok apró malmokat hajtott a két falu határán. A szemhatárt a Kőhegy zárja le (alatta a Kőhegy tója), mint hatalmas színpadi díszlet, a havasok közelségét sejtető tömegével. A dombos kalotaszentkirályi részről, a templom és az iskola magasságából a Kiszely-kertre lehet látni. Lent a Kalota partján, a hídról nézhetette Ady Endre „a pompás vonulásokat”, a templomból jövő, színes népviseletű, embertípusában is érdekes, tatáros arcú kalotaszegieket.

Mennyi szín, mennyi szín, mennyi kedves

És tarkaságban annyi nyugalom

És fehér és piros és virító-sárga,

Izgató kék és harcos barna szín

S micsoda nyugodt, nagyságos arcok,

Ékes párták, leesni áhítók.

Ember és táj összetartozásának *költői szintézise* bizonyosan a festő számára is meghatározó erejű lehetett. Ezek a színélmények élednek újra Csoma Ilona festményein, akvarelljein is.

* * *

Súlyos csapás, sorsszerű fordulat változtatta meg a család életét. Az apa, Csoma Zsigmond korai halála. A népes család fenntartásának minden gondja ilyenformán az özvegyre maradt. Csakis az anya szívós kitartásán, törhetetlen akarateréjén múltott, hogy minden gyermekét taníttatni tudta. Rokoni visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a családnak jószerint minden tagjában benne élt a rajzszeretet. Ez azonban nem volt, s nyilván nem is lehetett meghatározó – Csoma Ilonát kivéve – a gyermekek pályaválasztásánál. Kereskedő, gazdálkodó, pénzügyi szakember került ki a fiúk közül. Az apa mesterségét Zsigmond nevű fiuk folytatta, aki tanító, majd tanfelügyelő lett Budapesten. Árvaházi felügyelőként és kézimunkatanárként működött Csoma Rózsika.

A Kalotaszentkirályon 1868. április 17-én született Csoma Ilona pályája *rendhagyó módon* alakult. Úttörő vállalkozással, minden hagyománnyal szakítva akadémiai tanulmányokat végzett, hivatásos alkotó, festőnő lett.

Hogyan érlelődött meg elhatározása, nem tudjuk. Már az is szokatlan, hogy nagyon későn, az átlagos jelentkezések korhatárát messze meghaladva jelentkezett magasabb fokú tanulmányokra. Harmincötéves volt már, amikor neve fölbukkan a budapesti Képzőművészeti Főiskola növendékinék névsorában. Az 1903-1904-es esztendőben járt az akkor még Mintarajziskolának nevezett főiskolára, elsajátítva ott mindazt, ami a festőpálya mesterség-

beli részéhez tartozik. A Lotz Károly és Székely Bertalan nevével fémjelzett intézet az anatómiai tudásra, a biztos rajzra, a pontos természeti megfigyelésre ösztönözte a növendékeket.

Csoma Ilona kései jelentkezésének okára családi körülményeiből lehet következtetni. A gazdasági pályákat választó fiúk mellett inkább csak szeszélynek, felépíthetetlen légvárnak tűnhetett az ő vágyakozása. Már felnőtt korban, saját sorsát nagy öntudattal alakítva pótolta a mulasztottakat. Elfogadta azt a segítséget, amit testvére ajánlott föl számára. A Budapesten meglepedett Csoma Zsigmond biztosította ellátását, otthonát a főiskolai évek alatt.

Főnmaradt a festőnőnek egy életes, szép portréja a tanulóévek idejéből. Egy fénykép, amely a kor divatja szerint, nagyanyáink méltóságteljes öltözékében, ruha- és hajviseletében mutatja a festőnőt. Magas homlok, klasszikus, erőteljes vonású orr; tekintetéből határozottság, biztonság, meggyőző hit árad. Olyan egyéniséget állít elénk, akiről érezzük, hogy döntéseit vállalja, elhatározásaiért küzdeni, megharcolni tud.

A fénykép egy igazolvány számára készült, amely a műcsamokbeli kiállítások ingyenes látogatására jogosította fel a növendékeket. A rajta levő pecsét keltezése: 1907. Csoma Ilona ekkor már a főiskola mellett működő *Női Festőiskola* növendéke volt.

Ezt az intézményt eredetileg a magyar tájképfestészet úttörője, Mészöly Géza vezette. Az ő halála után Deák-Ébner Lajos vette át az irányítást, aki kereken harmicöt évig (1887 és 1922 között) vállalta a tanítást, a művészpályára jelentkező nők oktatását. Csoma Ilona a főiskolán végzett tanulmányait egy időre megszakítva – 1907-1908-ban látogatta a Női Festőiskolát.

Fejlődésére az itt töltött idő volt a legnagyobb hatással. Ebben a nők számára szakosított intézményben találta föl hivatástudatát, a művészpálya melletti pedagógiai elkötelezettségét is.

A század végére Deák-Ébner művészete már túljutott fölívelő szakaszán, Párizs szellemétől elszakadva a hazai közízlés felé tájékozódott. Tanítványai a Női Festőiskolán minde mellett igen sokat tanulhattak tőle. Növendékeit Deák-Ébner az elemző, aprólékos megfigyelésekre vezette rá, *a természetelvű festészet* lehetőségeit ismertette meg velük. Fölkelte ugyanakkor figyelmüket a magyar tájak festőileg is megragadható, egymástól eltérő hangulataira, néprajzi változatosságára.

Csoma Ilona szellemi síkon is közel került mesteréhez. A 48-as forradalmi hagyományokért és a népelet témáért lelkesedő festő szeretettel fogadta az Erdély szívéből, Kalotaszegről érkezett növendékét. Átérezhette pályájának rendhagyó alakulását is, hiszen ő maga is özvegy édesanyját és sok testvérét segítette a tanulásban, a létfenntartásban.

A Deák-Ébner-festőiskolából Csoma Ilonával szinte egyidőben Csíkos Antónia indult el a festőpályán. Sorsuk azonban másfelé vezette őket. Csíkos Antónia (Krizsán Jánosné) a nagybányai művésztelep elkötelezett alkotója lett. Pályatársa, Csoma Ilona Nagybánya hatókörén kívül ért el egyéni eredményeket. Életének színtere *szülőföldje* lett – Kalotaszeg és Kolozsvár.

* * *

Csoma Ilona hazatérését *külföldi tanulmányútja* előzte meg. Művészképzésünk bevett gyakorlata szerint Münchenbe ment. A bajor főváros akadémiaja, az ott működő szabadiskolák, művészegyesületek, s nem utolsósorban képtárak, múzeumok változatlanul erős vonzást gyakoroltak a magyar növendékekre. Csoma Ilona is élt ezzel a lehetőséggel. Utazására va-

lőszínűleg a főiskolán eltöltött szemeszterek után vagy a Deák-Ébner-festőiskola látogatását követően került sor. Pontosan meddig maradt itt, nem tudjuk; valószínű, hogy tanulmányútját egy rövid franciaországi látogatással is megtoldotta.

Bár későre, de megadatott számára tehát mindaz, amit hivatásos festő a művészképzés szintjén elérhetett. Felkészülten, a művészet dolgaiban tájékozottan érkezett vissza szülőföldjére.

Kolozsváron még tanulmányai befejezésének évében kiállításra nyílt lehetőség, és állás is várta.

Az 1908-as év decemberében a kolozsvári teológián nyitották meg azt a csoportkiállítást, melyen – első ízben – Csoma Ilona festményei is helyet kaptak. A december 20. és január 6. között nyitvatartó kiállítás az ő számára különösen fontos volt. Itt találkozhatott azokkal a művészekkel, akik a kolozsvári szabad festőiskolák alapítói, fenntartói voltak. Személyes vonzódások és szellemi-alkotói közösségvállalás alakította ki az a csoportot, amely a népművészet felfedezésében, a modern művészetben és az új nemzedék, a fiatalok oktatásában találta meg programját. Ezen a csoportkiállításon is megvonható volt már az idősek, az akadémizmus hívei és az úttörő fiatalok közötti *korszakhatár*. A plein-air alapú naturalizmus és impresszionizmus frissítő szellő ekkoriban érték el az erdélyi részeket. Nagybánya messzesugárzó hatását mutatták Ács Ferenc festményei. Róla a kiállítás egyik kritikájában ezt olvashatjuk: „Ács egészen modern, izig-vérig impresszionista, és nem egy képével keltett már a fiatalok között méltó feltűnést, s az öregek közt méltó felzúdulást.”² Nem sokkal azután Ács Ferenc egyéni kiállítással tett hitet az akadémizmust és zsánert elutasító új művészet mellett. 1911-es tárlatáról életrajzi visszaemlékezéseiben ő maga is úgy emlékezett, mint „Kolozsváron az első impresszionista plein-air kiállításról.”³

Mozgalmasan, ígéretesen, tele megbízásokkal indult a festőnő *kolozsvári élete*. Az 1909-es esztendő őszén rajztanári állást kapott az Állami Felsőbb Leányiskolában. A francia származású, kiváló pedagógus, De Gerando Antonina alapította elitintézményben (a népszerű „dezserandóban”) messzemenő igényekkel léptek fel mind a tanárokkal, mind a növendékekkel szemben. Csoma Ilonát akadémiai végzettsége, felkészültsége és pedagógusi hajlama jogosították erre az állásra. Az említett esztendőől az 1912-1913-as tanév végéig tanított óraadóként a város Sétatere közelében felépült korszerű tanintézetben.

Pedagógusi elkötelezettségét bizonyítja, hogy rajztanári elfoglaltságával egyidőben nyitotta meg Kolozsváron *női festőiskoláját*.

Vállalkozása Erdélyben példa nélküli.

Magániskoláink alapítói közül egyik sem tett kísérletet arra, hogy a nő hallgatókkal külön kurzusokon foglalkozzék, s a tehetségkutatásnak sajátos módszerét alkalmazza. Csoma Ilonát a Deák-Ébner-festőiskolában szerzett tapasztalatai vezették rá kísérletének hasznos voltára. Nyilvánvalóan azt a szellemet és elgondolást követte, melyet tanulmányai idején a maga számára is annyira hasznosnak ítélt.

Női festőiskolájáról néhány tárgyyszerű adaton kívül voltaképp keveset tudunk. Kortársi emlékezések azonban megerősítik vállalkozásának gyümölcsöző voltát.

A szabadiskolák mintájára létrehozott festőiskoláját Csoma Ilona 1909. szeptember közepén nyitotta meg. Az első évben magániskolája a Vigadó kis társalkodó termében, a Redoutban működött (a mai December 30. utca 21. szám alatt). Innen költöztek át a következő év szeptember 15-től a Bástya utca 20. szám alatt levő épület első emeletére, majd – 1912 őszén – a festőnő hosszabb távolléte után, a Petőfi utca 10. szám alá.

Növendékeit Csoma Ilona a finom, kifejező rajzra, az alapos természettanulmányokra vezette rá. S ami talán a legfontosabb, pályatársaihoz (Ács Ferenc, Csermely János) hason-

lőan fölkelte érdeklődésüket a népművészet iránt, ráirányította figyelmüket a hazai tájak festőiségére. Igen jól fölmerre, hogy növendékeinek csupán kis része hivatott a művészpályára. Vallotta azonban, hogy az elsajátítható művészeti ismeretek a fiatal lányok, a jövőbeli feleségek és családanyák számára az ízlésnevelés legjobb iskoláját kínálják. A művészethez értő, a jó képet megbecsülni tudó tanítványokat nevelt. Azzal pedig, hogy a népművészet megbecsülésére oktatta őket, mintegy továbbgondolta azt a programot, melyet Gyarmathy Zsigáné állított e vidék népe elé. Az eredeti népi művészet felkarolása akár megélhetést is kínál: a háziipar művelésére ösztönöz. Nem egy olyan növendék került ki Csoma Ilona, Ács Ferenc, Csermely János és mások magániskolájából, akik a maguk rendjén, írásban, szóban, példaadással karolták fel az erdélyi népművészetet életbentartó, fölújító mozgalmat. Közülük Dóczyiné Berde Amál példája a legszemléletesebb. Ő ecsettel és tollal, előadásokkal, terepbejárással, személyes kapcsolatok ápolásával szolgálta a meghirdetett nemes célt.

Csoma Ilona vállalkozása egybeesik a már említett szabadiskolák alapításával és működésével. Ács Ferenc és Csermely János egyidőben – az 1908-as esztendőben – nyitott magániskolát Kolozsváron.

Programjuk közös: a művészet oktatását egybekapcsolni a népművészeti érdekes vidékek, mindenekelőtt a *közeli Kalotaszeg kollektív fölfedezésével*. A téli kurzus végétől Csermely János például kalotaszegi tanulmányútra vitte növendékeit. Az 1909-es év nyarán három hónapig táboroztak Bánffyhunyadon. Bejárták a környező falvakat is, megörökítették a népi építészet emlékeit. Tanáruk a népművészet formakincséből kifejleszthető sajátos, nemzeti jellegű művészet lehetőségére hívta föl a tanítványok figyelmét.

A Kalotaszegre járó festők és festőnövendékek az élményszerű fölfedezések erejével mélyedtek el a népi életforma és népművészet tanulmányozásában. Másolták a varrottasok mintáit, a kazettás mennyezetek és festett karzatok motívumait, a faragott szószerűk nagy-szerű vésett mintázatát. Sokan megéreztek a kalotaszegi népviselet tiszta, élénk színeiben rejlő rendkívül kifejező erőt, s azt festményeiken is hasznosították. Mások művein az a nagy-szerű arányérzék kapott képi visszhangot, mely e vidék gótikus templomait, fallal körülkerített cintermeit jellemzi.

Ács Ferenc műtermében kalotaszegi varrottasokból, párnákból, terítőkből kialakított enteriőr és a rengeteg kalotaszegi festmény ihlette alkotásra a növendékeket.

Más körülmények is ösztönözték az erdélyi népművészet iránti fokozott figyelmet, s az etnografizáló festészetnek ezt a reneszánszát. Történetünk idején indult meg a nagy vállalkozás, *A magyar nép művészete* című kiadványsorozat megjelentetése. A szerző, Malonyay Dezső, az 1907-ben kiadott első kötetet a kalotaszegi magyar nép művészetének szentelte. A közel háromezredes kiadvány ugyanannyi rajzzal (Kriesch Aladár, Edvi Illés Aladár és mások munkáival) mutatta be Kalotaszeg népművészetét. Ez a könyv lelkesítette, egyéni felfedezőutakra indította Erdély képzőművészeit is.

Méltató írások sora jelent meg valamivel később (1910-ben) az elhunyt Gyarmathy Zsigánéról. Ezek ismételtén fölkeltek a közfigyelmet az ő missziószerű munkásságára. Gyarmathyné életműve korszakos jelentőségű Kalotaszeg értékeinek tudatosításában. Alkotóink érdeklődését is betájtolta a néprajzi-népművészeti szépségekre.

Bizonyosra vehető, hogy Csoma Ilona személyes kapcsolatokat ápolott már régóta a Gyarmathy családdal. Nem kizárt, hogy biztatást kapott tőlük pályaválasztása idején is. Az ugyanis semmiképp sem lehet véletlen, hogy rábízták az 1908-ban elhunyt Gyarmathy Zsigmond portréjának elkészítését. A portrémegrendeléssel Csoma Ilona az 1909-es eszten-

dő őszen készült el, s a nagyobb méretű képet Kolozsváron egy főtéri üzlethelyiség kirakátában mutatták be.

* * *

Csoma Ilona *alkotói hagyatékának számbavétele* nehéz feladat elé állítja a kutatót. Festményei két világháború zivatarában szétszóródtak; többségük felderítetlenül magántulajdonban lappang. A festő magányosságából, társtalanságából következő életvitele még inkább hozzájárult a képek elkallódásához. A főbukkant művek ilyenformán, a részről az egésze következtetés elve szerint, inkább csak vázlatos áttekintésre nyújtanak lehetőséget. Az mindenképp kiviláglik, hogy az alapvető festőtechnikák mindegyike érdekelte. Dolgozott olajjal, pasztellel, akvarellal. Egy-egy kép hangsúlyozott rajzi összefogottsága arra utal, hogy a grafikusai hozzáállás sem volt idegen tőle. Rajzok azonban mind ez ideig nem kerültek elő hagyatékából.

Fejlődése, miként tanulmányai is, művészetünk hagyományos útját követte.

Az akadémizmustól távolodva a naturalisztikus táj- és emberábrázolás felé haladt, munkái egy részén megközelítette az impresszionista eszményképet. A népművészet bűvöletében készült képeit ugyanakkor a tárgyi hűség jellemezte. Festett portrékat, kompozíciós témákat, csendéletet, tájat, enteriört.

Egyik korai festménye talán még főiskolai tanulmányai idején készült. Dús szakállú öregembert ábrázol. Egységes, szürke tónusban tartotta a képet, határozott kontúrvonalakkal és jó karakterérzékkel.⁴

Egy portrékompozícióján fiatal férfit látunk hegedűvel. Többször is visszatért a témára. A zenélő férfi klasszikus arcvonásai, kifejező kéztartása, a hangszer nemes formája csábította a kép újbóli megfestésére.⁵

Mint a magányos emberek oly sokszor, Csoma Ilona is többször festett *önarcképet*. Negyvenes éveinek elején ábrázolja az a portré, amely a család tulajdonában, rokonainál maradt meg. A festmény nagyon hasonlít a diákkorában készült fényképfelvételhez, csak hajviselete itt egészen más. Barnás-lilás sötét háttérből ugrik elő a világos színekben megfestett arc, a festőnő ismert, magas homlokú képmása. A mélybarna kifejező szemek elkísérő erejűek. A dús hajkorona beleolvadni látszik a háttér sötétjébe. Dekoratív hatást kölcsönöz a képnek az apró fehér foltokkal áttört okkersárga-siennabarna árnyalatú, magasított nyakú könnyű blúz. Már idős korában nem sokkal halála előtt ábrázolta a festőnőt egy kegyetlen őszinteséggel megfestett portré. Illúziómentesen, megöregedve, talán már betegségének előjeleit érezve festette meg önmagát.⁶

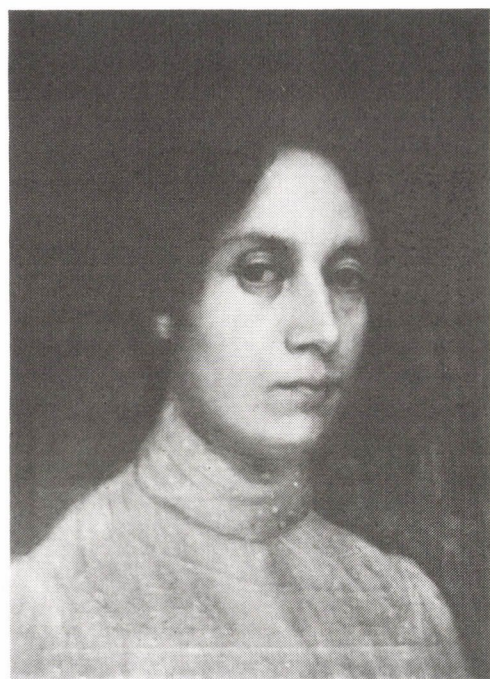
Többször jelennek meg képein a népes család tagjai. Özvegy édesanyja őszhajú portréja, testvéreinek képmása. Lánytestvérét, Csoma Rózsikát is megjeleníti; a magas, piros ruhájú lány cimbalmon játszik.⁷

Megrendelésre készült portréinak *típusát* mutatja Csoma Józsefné képmása. A nagyobb méretű kép korántsem annyira érzelmi töltetű, mint önarcképei. Inkább a külsőségre, a gesztusra, a dekoratív hatásokra alapoz. Mindemellett nem hiányzik belőle a lendület, a festői virtuozitás. Két világháború közötti festészetünkben ez a fajta ábrázolás tipikusnak mondható. Mindig a művész hozzáállásán múlott, hogy az ilyenfajta portré megmaradt-e a szalonképek szintjén, a rendelői igényeknek tett eleget, vagy valami többletet, alkotói értékeket is kínált. Az említett kép pasztellel készült,⁸ más portréi – a rendelői kéréseknek megfelelően – az igényesebb olajjal.

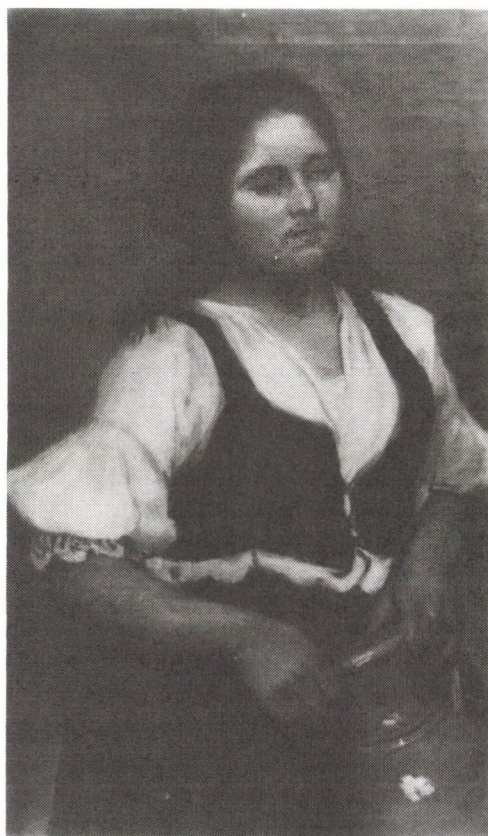

Csoma Ilona művei

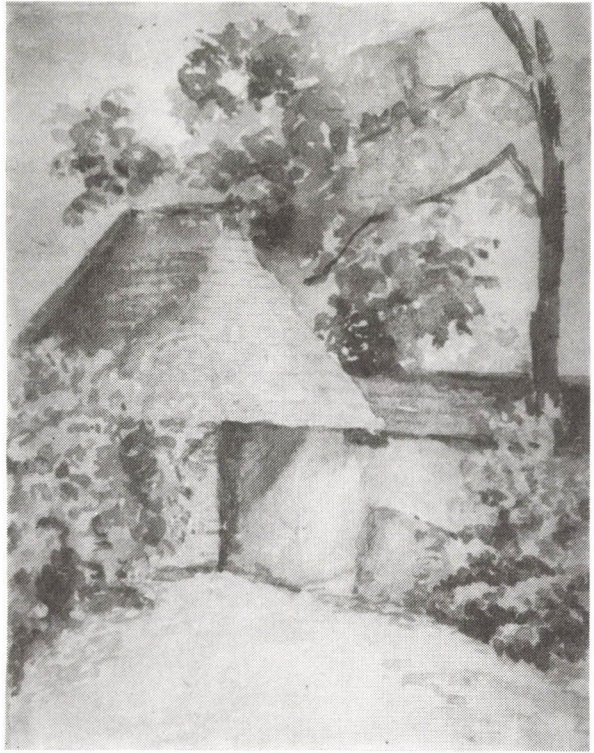
33. Tájkép fákkal

34. Önarckép

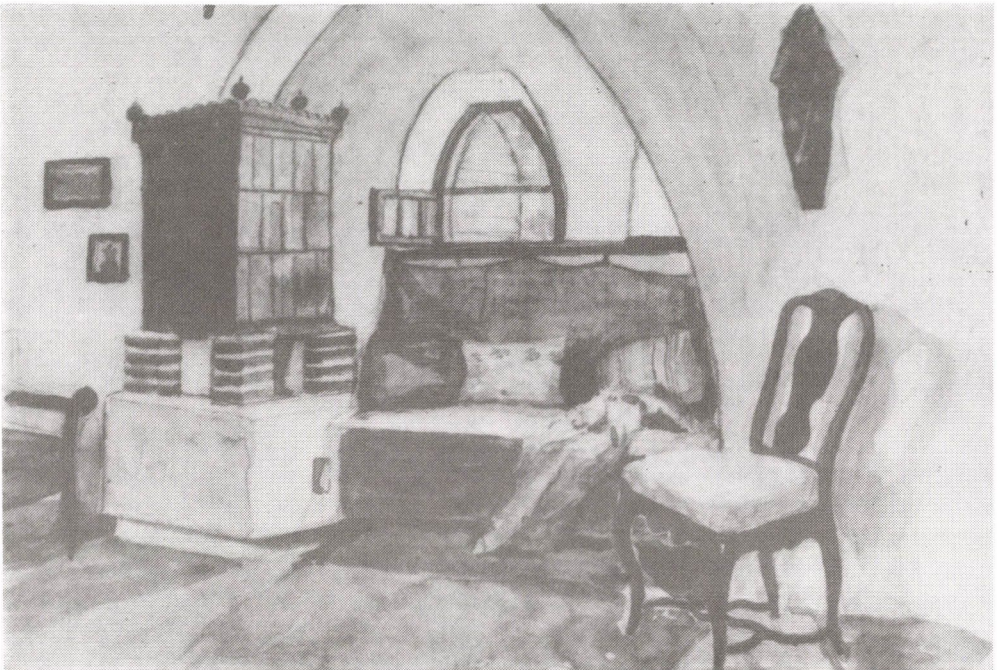

35. Lány korsóval

36. A kalotaszentkirályi cinterem-kapu

37. A sztánai Varjúvár fogadószobája

Újra meg újra visszatért falusi témáira. Szokásosnál nagyobb portréján (76x46 cm) gondolataiba merült fiatal lányt ábrázol. Modelljének fekete haját rojtos szélű bordó kendő szorítja le. A virágmintás fekete lájbi alól anyagszerűen megfestve bukkan elő a buggyos ujjú és csipkében végződő fehér vászoning. A lány sötét munkakötényt visel, kezében zöld korsó.⁹

Tájképeiben közelítette meg a festőnő legeredményesebben a későnaturalista-impresszionista eszményeket. Tájai Erdély legkülönbözőbb vidékeit örökítették meg. A Kalotaszeg, Kolozsvár környékét, a Mezőséget, a Körös és az Almás völgyét, az Érmelléket.

Pasztellfestmények és akvarellek szép sorozata mutatja be a *kalotaszegi tájat*. Megjeleníti a termőföldben szegény, dombos vidéket, ahol a szorgos munka eredményeként a nád-rágszjű keskenységű parcellákat is megművelik, s az alacsony, zömök szénaboglyákkal jelzett kaszálók váltakoznak teraszolt földekkel. A színperspektíva szabályainak megtartásával sejjenek föl a háttérből a kalotaszegi táj hangulati lezárói, a dombok vagy a Felszeg vidékén a sötét havasok. Egy könnyed, vízestechnikájú akvarelljén napsütötte út vezet lenge fák között.¹⁰ Ugyancsak akvarellrel készült több, nosztalgiai hordozó, színeiben friss tájképe Kalotaszentkirályról. Téli kép a *Barcsay-kert Bánffyhunyardon* című festménye. Az eddig előkerült művek közül leginkább ez közelíti meg az impresszionista képalkotás lényegét. A köoszlopokkal tagolt vaskerítés mögött hajladozó fák tűnnek elő a téli dermedtségben. A pasztelltechnika lehetőségeit kihasználva a festőnő sejtelmes, elmosódó vonalakkal jeleníti meg a zúzmarás világban didergő fákat.¹¹

Meleg színekre vált át egy kisméretű, nagyon szép akvarelljén. Rozzant viskót ábrázol, dőlt kerítéssel, háttérben felderengő, kéklő hegygel. A ház udvara a napszitta agyagos föld melegségét árasztja.

Kis pasztellképek sorozata készült Hídalmáson a vendéglátó rokon környezetben. Egyikük a hídalmási Csoma-kert virágzó almafáját ábrázolja, a másik hídalmási zsendelyes parasztházat, előtérben intim kertrészlettel.¹²

A szülőföld emlékeit több festménye idézi minden korszakából. Egy akvarellje a kalotaszentkirályi templom cintermének bástyaszerű bejáratát ábrázolja, nyári lombok között, az okker és siennabarna árnyalataiban. Kalotaszegi konyhát mutat be egy olajképe. A cserepeskályha körül edények, jellegzetes kalotaszegi kerémiák. A festmény ihletője nyilván a néprajzi hűség, de a padkán melegedő öregasszony alakja zsáneres ízt visz a képbe. Ez a korántsem szerencsés műfajjegyztetés egyébként Csoma Ilona és kortársai munkáira is jellemző.¹³

* * *

Kiállításai segítenek hozzá Csoma Ilona munkásságának nyomkövetéséhez. Legaktívabb a húszas évek végéig terjedő időszakban volt.

Még a világháború végén, 1918 januárjában szervezték azt a jótékony célzatú kiállítást, melyen Kolozsvár régi művészei és a fiatalabb nemzedék alkotásai kerültek egymás mellé. A kolozsvári mérnök- és építészegyesület rendezésében az egyetem tornacsarnokának két termében megnyílt kiállításon Székely Bertalan, Melka Vince és Sikó Miklós festményeit társították a kortárs művészek, Ács Ferenc, Csoma Ilona, Papp Gábor és mások munkáival.¹⁴ Az 1920-as esztendő decemberében Aradon mutatkoztak be erdélyi képzőművészek. Kolozsvár festőit Ács Ferenc, Csoma Ilona, Daday Gerő és Kupeczky Albert képviselte.

A háború utáni idők képzőművészeti életének korszakjelző eseménye volt az 1919-ben illetve 1921-ben megszervezett két *összerdélyi kiállítás*. A román, magyar, szász művészek

alkotásait fölvonultató tárlatokon voltaképp fölmérték a szétszórta, szervezettség nélkül működő erőket, ösztönzést adtak az új történelmi helyzetben kialakítható közösségi munkának. Csoma Ilona mindkét kiállításon aktívan részt vett; alkotásaival a kolozsvári csoport jelenlétét erősítette. Az 1919-es esztendő nyarán szervezett első közös kiállításra tizennégy munkát küldött be, többségben portrékat. Néprajzi érdeklődése ez alkalommal is fölmérhető; *Hóstáti leány* című képe a kolozsvári földműves-kertgazdálkodó városiakok jellegzetes típusát mutatta be. Az 1921-es kiállításon egy tájképet, virágcsendéletét és *Tanulmányfeji* című munkáját láthatták.¹⁵

Nem sokkal a két kiállítás után mozgalom indult Kolozsváron egy *művészklub* – voltaképp érdekvédő szervezet – megalakítására. A résztvevők biztosítani kívánták a művészek központi-társadalmi támogatását, a kedvezményes anyag- és festékellátást, vándorkiállítások létrehozását, egy bukaresti és konstancai tanulmányút megszervezését. A szervezet 1922 tavaszán új választmányi tagokkal bővült. Közöttük volt a kolozsvári művészközösség két női alkotója, a festő Csoma Ilona és a szobrász Szabó Vera.

Festőiskoláját a háború után már nem újította fel Csoma Ilona. Ennek ellenére módját találta annak, hogy maga köré gyűjtse a fiatalabbakat, a műtermét a művészet iránt érdeklődők szalonjává, találkozó helyévé alakítsa.

A város igen szép részén, a botanikus kert közelében tartotta fenn bérelt lakását és műtermét. Ide, a Majális utca 13. szám alá jöttek modellt állni a portrét rendelők, s itt találkoztak a rokon érdeklődésű pályatársak. A festőnő később a Jókai utca 16. számú ház emeleti traktusára költözött; itt élt kolozsvári tartózkodása utolsó idejéig. Mindkét lakásban izléssel összeválogatott régi bútorok, szép könyvtár és festmények tették hangulatossá a festőnő otthonát.

Szokatlan vállalkozással, formabontó ötlettel Csoma Ilona kiállításait is műteremben rendezte. 1921 decemberében (plakáton is hirdetett) tárlata nyílt meg a Majális utca 13. szám alatt. Műtermében portrékat és többségben kalotaszegi tájakat mutatott be. Sajtóbeszámolók *Kalotaszegi lány* című festményét említik.

Ez időben járt ki festeni a Mezőségre. A kalotaszegi táj melegségével szemben festményein a fátlan mezőségi „holt vidék” kietlenségét próbálta megragadni. Az 1923 decemberében ugyancsak a Majális utca 13. szám alatt szervezett egyéni kiállításán már ebből a sorozatból is láthattak képeket. Az olajfestményeket most pasztellek és akvarellek váltják föl. A látvány rögzítésének ezek a gyors technikái jobban megfeleltek a festőnő tájképező szenvedélyének. Méltatói kiemelik finom rajztudását, azzal a megjegyzéssel, hogy nem él vissza vele, s nem vész el a részletekben. „Vízfestményei – olvasható egy tárlatkritikában – nyári mezők szélességét, nagy határok tágasságát, s a nyári reggelek tisztaságát hozzák eléink.”¹⁶ A félszáz festményt befogadó tágas műteremben a portrék mellett tehát kalotaszegi és mezőségi tájak váltakoztak. Előbbiek között e vidéken készült vázlatait is említik a bemutatások és *Kukoricafosztás* című kalotaszegi témáját, melyet szintetikus alkotásnak éreznek.¹⁷

Valószínűleg időzítetten, születésének hatvanadik évfordulóján szervezte meg gyűjteményes kiállítását a festőnő. 1928. április 1-15-e között a Református Nőszövetség rendezésében a kolozsvári református teológia egyik termében mutatták be a 83 olajfestményt, pasztellképet és vízfestményt. A tárlatot a művészet kérdéseiben jártas Maksay Albert nyitotta meg; a sajtóban kritikai méltatások és reprodukciók hívták föl a figyelmet a kiállítás értékeire. A bemutatások kiemelték az alkotó színérezékét, halk tónusú, lírai, a vershez közelálló nőies festészetének egyéni voltát. Portrék, tájak, kisebb kompozíciók és néhány csendélet összesítette a tárlaton a festőnőt foglalkoztató alkotói műfajokat.

A kiállítás katalógusa igazít el arról, milyen munkái kerültek bemutatásra ezen a visszatekintő jellegű és egyben utolsó kiállításán. Portréiban a kolozsvári társadalom több érdekes alakját mintázta meg. Ilyenek voltak a Tavasz Sándor, a dr. Telia és dr. Stanca családok tagjait bemutató arcképei. Több festménye a Házsongárdi temető részleteit, dr. Veress Ferencné és az Andrásovicsi család sírját örökítette meg. Kolozsvári urbánus részletek is szép számmal tűntek fel a kiállítás anyagában. Több képe (főleg őszi tájak) a botanikus kert egzotikus szépségét jelenítette meg, mások a Majális utca, a Kert utca illetve a Hegedűs (Sincai) utca hangulatát idézte föl. A képcímekből követni lehet azt is, merre járt festőútjai során. Kalotaszeg, a szülőföld továbbra is érdeklődésének központjában állott. *Bánffy-hunyadi fakurész, Keleceli ház, Kalotaszegi kályha* című képei mutatnak közvetlenül erre. Más festmények témája vagy címe a festőutak Erdély szinte minden vidékére kiterjedő szélesebb körét vonják meg. Megfordult a Dés felé eső Dobokán (ahol bizonyosan fiatalabb pályatársa, Gidófalvyné Pataky Etelka vendégszeretetét élvezte), járt a székely sóvidéken, a háromszéki Pákén, s a több erdélyi Szurdok falu egyikében.¹⁸

A kiállításon több olyan festménye kapott helyet, melynek címe elbeszélő-leíró tartalmú képre utal. Ilyenek a *Fűrészelő gyermekek, A szorgalmasak, Szőnyegszövő, Zongorapróba, Gyapjútépők* stb. Ezek arra mutatnak, hogy Csoma Ilona mindvégig ragaszkodott ahhoz a festészeti ideálhoz és ízléshez, amely a századforduló festészetét vagy egykori tanárának, Deák-Ébner Lajosnak hatását mutatja. Ezek egyikében sincs meg az a nagyvonalúság és tiszta festőiség, mely legjobb tájképeit jellemzi.

* * *

Jóllehet tájképeiben és etnografizáló témáiban nyújtotta a leginkább maradandót, Csoma Ilonát mégis elsősorban *portréfestőként* tartották számon. A módosabb megrendelőknek kora úri osztályának valóságos arcképcsarnokát festette meg. Ezek a festmények jó mester-ségbeli tudásról, nem egyszer lendületes hozzáállásról tanúskodnak, de a rendelő igényének tett engedményekről is. Ugyanaz az alkotói attitűd jellemzi például női portréit, mint a Nyugaton oly népszerűsége jutott Márk Lajosét.

A portréfestés egyben *életformája* volt Csoma Ilonának.

Miként régi festőink közül Barabás Miklós, Vastagh György, Szamossy Elek és annyian mások udvarházzal udvarházra vándorolva megrendelésekből tartották fenn magukat, ugyanúgy élt – egy más korban – az erdélyi festő is. Mivel családi kötöttségei nem voltak (soha sem ment férjhez), megfelelt számára ez az immár régóta anakronisztikus alkotói életvitel. Nemcsak rokonait kereste fel, s dolgozott náluk hosszabb ideig Bánffy-hunyadon, Hídalmason, Tasnádon, Győrött, hanem megrendelőinél, többnyire erdélyi arisztokrata családoknál hosszú hónapokig berendezkedett. Ilyenkor alighanem a család minden tagja modellt állt neki.

Vendégeskedett Sztánán is. Egy fönnmaradt akvarellje páratlan dokumentumértékű kép. Kós Károly *Varjúváranak* fogadószobáját örökítette meg benne, ahol Móricz Zsigmond is vendégül látták. A hátsó kis udvarra tekintő, csúcsíves ablakú, boltozatos szobában még ott áll a cserépkályha, helyükön vannak a régi bútorok képek. mindaz, ami a második világháború frontátvonulását követő fosztogatások során maradéktalanul elpusztult.

Vándorfestő életmódjából következik, hogy Csoma Ilona olykor évekig nem vett részt kiállításokon, nem volt jelen művészeti életünkben.

Kolozsvári Jókai utcai otthonát jelentkező betegsége idején hagyta ott végleg. Lánytestvéréhez, a családos Csoma Annához költözött 1936 körül Győrbe.

A győri Református Lelkeszi Hivatal anyakönyvének bejegyzése szerint Csoma Ilona hetvenéves korában, 1938. április 6-án hunyt el Győrött, s ugyanott temették el április 8-án.¹⁹

Hagyatéka az *erdélyi kismesterek* szerény, de nem lebecsülendő értéke.

JEGYZETEK

1. A családi iratokból fény derül a férj-feleség életrajzi adataira is. E szerint Csoma Zsigmond 1837. október 5-én született Székelykeresztúron, Gámpé Anna pedig 1840. augusztus 1-én Csucsán.
2. Újság, 1908. dec. 20.
3. Utunk, 1959. 45. sz.
4. Mihályi Anna tulajdona, Kolozsvár.
5. A festmény egyik változata Kolozsváron, Zonda István hagyatékában maradt meg.
6. Benedek Ilona (Csoma Lajos lánya) tulajdona, Hídalmás.
7. Benedek Ilona tulajdona, Hídalmás.
8. Deésy Zoltán tulajdona, Kolozsvár.
9. Benedek Ilona tulajdona, Hídalmás.
10. U.o.
11. Deésy Zoltán tulajdona, Kolozsvár.

12. Mindkét festmény Hellerné Deésy Márta tulajdona, Nagyvárad.
13. Mindkét festmény Hellerné Deésy Márta tulajdonában, Nagyvárad.
14. A kiállítás 1918. január 18-án nyúlt meg, a háború károsultjainak megsegítésére.
15. A kiállításokat Kolozsváron szervezték, és az eseményről a sajtó részletes beszámolókat közölt.
16. Újság, 1923. dec. 25.
17. U.o.
18. A kiállítás képei közül a Pásztortűz, Árva leányok, Tanulmányfej és Útszéli kereszt című festményeinek reprodukcióját közölte.
19. Az anyakönyvi bejegyzés szerint Csoma Ilona a Kossuth utca 17. szám alatt lakott győri rokonainál. Halálának oka: szívizomelfajulás.

IRODALOM

1. Malonyay Dezső: *A magyar nép művészete*. I. Budapest, 1907.
2. xxx *Képkiallítása a teológián*. Újság [Kolozsvár], 1908. december 20.
3. E. Csíky Jenő: *Képkiallítás*. Ellenzék [Kolozsvár], 1908. december 21.
4. xxx *Festőiskola nők részére*. Ellenzék, 1909. szeptember 2.
5. xxx *Gvarmathy Zsigmond képe*. Ellenzék, 1909. november 2.
6. Ilona: *Rajz, festészet*. Ellenzék, 1910. március 2.
7. xxx *Csoma Ilona festőművésznő*. Ellenzék, 1910. szeptember 17.
8. xxx *Festőiskola*. Újság, 1912. szeptember 28.
9. xxx *Kolozsvári művészek kiállítása*. Újság, 1918. január 18.
10. Az 1919-es erdélyi képző- és iparművészeti kiállítás katalógusa
11. xxx *Látogatás a képző- és iparművészeti szalonban*. Aradi Hírlap, 1920. december 29.
12. Az 1921-es erdélyi képzőművészeti szalon kiállításának katalógusa.
13. Székely Béla: *Erdélyi képzőművészeti tárlat*. Keleti Újság [Kolozsvár], 1921. február 27.
14. xxx *Csoma Ilona festőművész kollektív kiállítása*. Ellenzék, 1921. december 7.
15. o. 1.: *Csoma Ilona képkiallításán*. Keleti Újság, 1921. december 11.
16. xxx *Nagy élenkség a kolozsvári képzőművészek körében*. Ellenzék, 1922. március 14.

17. Ifj. Botár István: *Tárlatokról*, Előre [Kolozsvár], 1922. 2. sz.
18. -fz.: *Csoma Ilona kiállítása*. Ellenzék, 1923. december 19.
19. (1.): *Csoma Ilona képkiallítása*. Keleti Újság, 1923. december 23.
20. -fb-: *Csoma Ilona képkiallítása*. Újság, 1923. december 25.
21. (n.r.): *Csoma Ilona képkiallítása*. Ellenzék, 1928. április 5.
22. xxx *Csoma Ilona képkiallítása*. Keleti Újság, 1928. április 6.
23. D.J. [Dsidá Jenő]: *Kolozsvári képkiallítások*. Pásztortűz. [Kolozsvár], 1928. 8. sz.
24. Kós Károly: *Kalotaszeg*. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1932.
25. Möbius Izabella: *Deák-Ébner Lajos*. Budapest, 1940.
26. A Kalotaszentkirály-Zentelkei Református Társegyház Lelkeszi Hivatalának anyakönyvi kivonata Csoma Zsigmond és Gámpé Anna házasságkötéséről, 257/1944.
27. Abodi Nagy Béla: „Emlékeztető” kiállítás. Utunk, 1959. 45. sz.
28. Sebestyén Kálmán: *Kalotaszeg népoktatása a XV. századtól 1848-ig*. Művelődéstörténeti tanulmányok, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.
29. Benedek József szóbeli adatkozlése - Kolozsvár, 1988. március.
30. A Győri Református Lelkeszi Hivatal Halotti Anyakönyvi Kivonata - Győr, 1988. június 15.

31. Deésy Zoltán szóbeli adatközlése – Kolozsvár, 1988. szeptember.

32. Murádin Jenő: *Csoma Ilona női festőiskolája*. Utunk, 1988. 45. sz.

33. Benedek Ilona szóbeli adatközlése – Hidalmás, 1988. november 20.

34. Hellerné Deésy Márta szóbeli adatközlése – Nagyvárad, 1988. december.

Jenő Murádin: Ilona Csoma und ihre Schule für Malerinnen zu Beginn des Jahrhunderts

Ilona Csoma wurde am 17. April 1868 in Kalotaszentkirály geboren. In den Jahren 1903 und 1904 besuchte sie die Budapester Modellzeichenschule, dann war sie in den Jahren 1907 und 1908 Schülerin der Schule für Malerinnen, in der sie von Deák-Ébner unterrichtet wurde. Im Jahre 1909 bekam sie eine Stellung als Zeichenlehrerin in Kolozsvár (dt. Klausenburg). Dort eröffnete sie auch Mitte September 1909 ihre Malerinnenschule, die in Siebenbürgen ein einzig dastehendes Unternehmen war. Beim Unterricht legte sie einen besonderen Akzent auf das eingehende Studium der Natur und setzte auch die kollektive Entdeckung des nahegelegenen Kalotaszeg zum Ziel.

Für ihre Bilder sind das naturalistische Landschafts- und Menschenschilderung sowie – bei einem folkloristischen Gegenstand – die sachliche Treue kennzeichnend.

Ihre Malerinnenschule stellte sie nach dem Ersten Weltkrieg nicht mehr wiederher, aber an den siebenbürgischen Ausstellungen nahm sie bis zu ihrem Ableben teil. Die Aussteilung ihrer gesammelten Werke fand zwischen zwischen 1. und 15. April 1928 in Kolozsvár statt.

Gegen Ende ihres Lebens zog sie nach Győr, dort starb sie am 6. April 1938. Außer Verdienste um die Bekanntmachung der Schätze von Kalotaszeg und um die Bearbeitung von dessen Motivgut.

